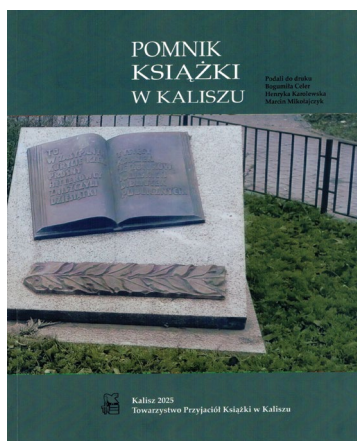

Grzegorz Nieć

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID: 0000-0001-9722-8914

Kalisz i jego książki –
dwa razy przez Niemców niszczone...
(*Pomnik Książki w Kaliszu. Historia, ludzie, znaczenie*,
podali do druku B. Celer, H. Karolewska,
M. Mikołajczyk, Kalisz: Towarzystwo Przyjaciół
Książki w Kaliszu, 2025, ss. 47)

Druki bibliofilskie to specyficzny rodzaj wydawnictw, spośród których zaledwie niewielka część posiada jakąś wartość poza – nazwijmy to – „organizacyjną”. Nie było tak zawsze, czego dowodem są liczne tytuły wydane w pierwszej połowie XX w., które na stałe weszły do kanonu literatury przedmiotu, nie tylko zresztą samej nauki o książce, ale także np. literaturoznawstwa. Chlubnym wyjątkiem jest w tym zakresie od dawna Towarzystwo Przyjaciół Książki w Kaliszu, w którym istotną rolę, nie tylko z czysto formalnego punktu widzenia, odgrywają bibliolodzy, historycy książki, prof. Ewa Andrysiak (ur. 1955) i prof. Krzysztof Walczak (ur. 1950). Ich zainteresowania naukowe skupiają się przede wszystkim wokół zagadnień dziejów bibliotek,

ur. 1955) i prof. Krzysztof Walczak (ur. 1950). Ich zainteresowania naukowe skupiają się przede wszystkim wokół zagadnień dziejów bibliotek,

wydawnictw i czasopism kaliskich XIX i XX w., którym poświęcili liczne swoje prace naukowe, a sama kaliska bibliografia obojga autorów zasługuje na osobne opracowanie. Krzysztof Walczak jest m.in. autorem książek *Biblioteki Kalisza i ich miejsce w życiu kulturalnym miasta 1793–1945* (Kalisz 1996) oraz *Czasopisma kaliskie XIX i początków XX w. Studium bibliologiczne* (Kalisz 2005); Ewa Andrysiak jest z kolei m.in. autorką monografii poświęconej wybitnemu prawnikowi i profesorowi Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, bibliofilowi, który do 1915 r. żył i pracował w Kaliszu, Alfonsowi Parczewskiemu (1849–1933) – *Książka i ludzie książki w życiu i pracy Alfonsa Parczewskiego* (Kalisz 2005). Wprawdzie Krzysztof Walczak przez pewien czas pracował na Uniwersytecie Wrocławskim w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej, Ewa Andrysiak zaś w Katedrze Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego, to od lat związani są z Uniwersytetem Kaliskim im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego. Krzysztof Walczak, co równie istotne, to nie tylko bibliolog naukowiec, ale także bibliotekarz praktyk, wieloletni (do 2017) dyrektor Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Kaliszu, od 1994 r. – Książnicy Pedagogicznej im. Alfonsa Parczewskiego w Kaliszu. Krzysztof Walczak i Ewa Andrysiak aktywnie uczestniczą nie tylko w działalności – wspomnianego już Towarzystwa Przyjaciół Książki, ale również niezwykle prężnego i zasłużonego Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, którego prezesem jest prof. Walczak. Warto zwrócić uwagę na działalność wydawniczą KTPN, liczne i wartościowe publikacje, których tematyka nie dotyczy tylko zagadnień kaliskich, choć te zajmują tu miejsce wyjątkowe.

Rok 2025 jest dla profesora Krzysztofa Walczaka i profesor Ewy Andrysiak rokiem jubileuszowym, o czym nie zapomniało Towarzystwo Przyjaciół Książki w Kaliszu. Uczczono ich pięknym wydawnictwem pt. *Pomnik Książki w Kaliszu. Historia, ludzie, znaczenie*, którą „podali do druku” Bogumiła Celer, Henryka Karolewska i Marcin Mikołajczyk.

Pomnik książki w Kaliszu to nie jedyny obiekt tego typu w naszym kraju¹, choć na pewno szczególnie, albowiem księgozbiory tego miasta dwukrotnie padły ofiarą niemieckiego barbarzyństwa – pierwszy raz na początku pierwszej wojny światowej, kiedy miasto prawie całkowicie zostało zburzone i spalane przez armię niemiecką, choć oddziały rosyjskie opuściły je bez walki².

¹ Takie pomniki znajdują się jeszcze w Strykowie, Wrocławiu i Lesku. Szerzej: E. Andrysiak, *Pomniki książki nie tylko w Kaliszu*, „Akapt. Rocznik Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Warszawie” 2009, t. 9, s. 47–51.

² Szerzej: M. Drewicz, *Wypadki kaliskie 1914. Reinterpretacja obrazu zdarzeń*, Kalisz 2014.

Większość prywatnych kolekcji należących do kaliskich mieszczan została zniszczona przez Prusaków podczas pożaru i niszczenia miasta, które miały miejsce w dniach od 4 do 22 sierpnia 1914 roku. Spalonych wówczas księgozbiorów i dzieł sztuki oraz archiwaliów nigdy nie poddano inwentaryzacji (s. 15).

Za drugim razem Niemcy, którzy zajęli w 1939 r. Kalisz i wcielili go Trzeciej Rzeszy, przystąpili do systematycznego unicestwiania elit polskich³, jak też instytucji i dóbr kultury, w tym głównie zasobów polskich bibliotek publicznych i prywatnych⁴. W Kaliszu Niemcy użyli polskich i żydowskich książek do zasypywania kanału Babinki, mieszając je z błotem i śmieciami. Do pracy przy zasypywaniu kanału zmuszano Polaków i Żydów, spośród których wielu starało się ratować i ukrywać pojedyncze egzemplarze (s. 18). Po dziś dzień jeszcze takie artefakty trafiają do zbiorów kaliskich bibliotek i muzeów, odnajdywane i przekazywane przez spadkobierców. Autorzy publikacji opisując tę hekatombę kaliskiej książki przytaczają liczne relacje świadków, w tym wspomnienia ojca profesora Krzysztofa Walczaka – Eligiusza Kor-Walczaka (1913–2000) (s. 9), kaliskiego poety i regionalisty⁵.

Na rozkaz niemieckich władz okupacyjnych – wspomina Eligiusz Kor-Walczak – w ten sam sposób unicestwiono wszystkie publiczne zbiory biblioteczne przedwojennego Kalisza – zarówno polskie, żydowskie jak i rosyjskie. Był to celowy atak wymierzony w środowiska inteligentne, mający na celu wymazanie tożsamości kulturowej i pamięci historycznej miasta. Niemieccy żołnierze wkraczali również do prywatnych mieszkań, skąd wyrzucano całe domowe biblioteki, nie oszczędzając żadnych zasobów (s. 17).

W taki sposób unicestwione zostały w całości lub w większej części zbiory Biblioteki i Czytelni Publicznej im. Adama Mickiewicza, Biblioteki Miejskiej im. Adama Asnyka, Rosyjskiej Biblioteki Publicznej,

³ M.in.: A. Łuczak, A. Pietrowicz, *Polityczne oczyszczanie gruntu. Zagłada polskich elit w Wielkopolsce (1939–1941)*, Poznań 2004; *Zbrodnie niemieckie na inteligencji polskiej w pierwszym okresie okupacji (1939–1940)*. Genez – tło – przebieg, red. B. Rudawski, Poznań 2023.

⁴ *Straty bibliotek polskich w czasie II wojny światowej w granicach Polski z 1945 roku. Wstępny raport o stanie wiedzy*, cz. 1: *Analiza*, cz. 2: *Tablice*, red. A. Mężynski; cz. 3: *Bibliografia*, oprac. U. Paszkiewicz, Warszawa 1994; *Informator o stratach bibliotek i księgozbiorów domowych na terytoriach okupowanych w latach 1939–1945 (bez ziem wschodnich)*, red. B. Bienkowska, oprac. U. Paszkiewicz, J. Szymański, Poznań 2000.

⁵ *Eligiusz Kor-Walczak*, Miejska Biblioteka Publiczna im. Adama Asnyka w Kaliszu, 18.01.2024, [on-line:] <https://www.mbp.kalisz.pl/a,1885,eligiusz-kor-walczak> – 20.11.2015.

Biblioteki TUR im. Józefa Piłsudskiego, Biblioteki im. Szaloma Alejchema i kilku mniejszych oraz Muzeum Ziemi Kaliskiej⁶.

Kolejne rozdziały publikacji *Pomnik Książki w Kaliszu* poświęcone są pomnikowi – jego twórcom: malarzowi, grafikowi i bibliofilowi Władysławowi Kościelniakowi (1916–2015) oraz Jerzemu Sobocińskiemu (1932–2008) – rzeźbiarzowi; narodzinom idei i jej realizacji aż po dzień jego uroczystego odsłonięcia 11 maja 1978 r. Wśród zamieszczonych w pracy materiałów znajdziemy projekt pomnika oraz dokumentację związaną z jego wykonaniem i ustawieniem oraz zdjęcia z odsłonięcia i liczne notatki prasowe na ten temat, z których kilka jest autorstwa Krzysztofa Walczaka, wówczas dyrektora Wojewódzkiej Biblioteki Pedagogicznej. Znamienna i niepokojąca jest poprawność polityczna tamtego czasu, nieobca i nam współcześnie, bijąca już z samego pomnika, na którym czytamy: „Tu, w zasypianym korycie rzeki Proсны hitlerowcy zniszczyli dziesiątki tysięcy książek ze zbiorów kaliskich bibliotek publicznych”, jak również podobnie ze starych prasowych wycinków. Na szczęście, Autorzy omawianej publikacji problemu z tym już nie mają, nie miał ich też Eligiusz Kor-Walczak, który w swoim przemówieniu nad osłoniętym pomnikiem powiedział m.in.: „Nie udało się Niemcom całkowicie zniszczyć ani Polaków ani naszej kultury”... (s. 41).

Bibliografia

- Andrysiak E., *Pomniki książki nie tylko w Kaliszu*, „Akapit. Rocznik Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Warszawie” 2009, t. 9, s. 47–51.
- Drewicz M., *Wypadki kaliskie 1914. Reinterpretacja obrazu zdarzeń*, Kalisz 2014.
- Eligiusz Kor-Walczak, Miejska Biblioteka Publiczna im. Adama Asnyka w Kaliszu, 18.01.2024, [on-line:] <https://www.mbp.kalisz.pl/a,1885,eligiusz-kor-walczak> – 20.11.2015.
- Informator o stratach bibliotek i księgozbiorów domowych na terytoriach okupowanych w latach 1939–1945 (bez ziem wschodnich)*, red. B. Bienkowska, oprac. U. Paszkiewicz, J. Szymański, Poznań 2000.
- Łuczak A., Pietrowicz A., *Polityczne oczyszczanie gruntu. Zagłada polskich elit w Wielkopolsce (1939–1941)*, Poznań 2004.
- Pomnik Książki w Kaliszu. Historia, ludzie, znaczenie*, podali do druku B. Celer, H. Karolewska, M. Mikołajczyk, Kalisz 2025.
- Straty bibliotek polskich w czasie II wojny światowej w granicach Polski z 1945 roku. Wstępny raport o stanie wiedzy*, cz. 1: *Analiza*, cz. 2: *Tablice*, red. A. Mężyński; cz. 3: *Bibliografia*, oprac. U. Paszkiewicz, Warszawa 1994.
- Zbrodnie niemieckie na inteligencji polskiej w pierwszym okresie okupacji (1939–1940)*. *Geneza – tło – przebieg*, red. B. Rudawski, Poznań 2023.

⁶ K. Walczak, *Biblioteki Kalisza...*, s. 175.